

Euskal itzulpengintzaren bilakaera, teknologiaren argitan

Euskarazko zenbait hiztegi, paperean. Iturria: Kepa Sarasola/Wikimedia Commons.

Saia gaitezen, une batez, Joannes Leizarraga irudikatzen, XVI. mendean, Biblia euskaratzeko lanean. Ziur asko, luma, tinta-potoa eta papera izango zituen mahai gainean, eta latinezko itzulgaia parean, atril modukoren batean jarria. Bost mende joan dira euskarazko lehen itzulpentzat hartzen den hura sortu zenetik, eta ederki aldatu dira gauzak, aldatu direnez...! Baina, beharbada, irakurle bat

baino gehiago harrituko da esaten badiogu gaur egun oraindik aktibo dauden itultzaile batzuek ez zituztela hain baldintza desberdinetan egin beren lehen itzulpenak. Izan ere, aipatu ditugun ezaugarri horietako gehienak euskal itultzaileen egunero-koaren parte ziren duela berrogei bat urtera arte: itzulgaiaz, koadernoaz eta boligrafo edo arkatzaz gain, kontsultarako hiztegiren bat edo beste ba-

SAREAN+

**Idatzi zuk zeuk
Gai librean atalean**

Gai librean aritzeko, bidali zure artikulua
aldizkaria@elhuyar.eus helbidera.

karrik izaten zuten mahaian (eta horiek ere, jakina, paperezkoak). Eskuz egiten zuten lan-prozesuaren zatirik handiena, eta, koadernoko orriak zirrimarraz josi eta lana bukatutzat eman ondoren, idazmakina erabiltzen zuten azken bertsioa garbira pasatzeko.

Ordutik honako aldaketak kronologikoki kontatu beharko bagenitu, ezinbestean aipatu beharko genituzke itzultzaileen jardunerako mugarri izan diren hainbat tresna: ordenagailua, CDa, Internet... Eta, jakina, hamarkadaz hamarkada gero eta azkarra-go garatzen joan diren hizkuntza-teknologiak. Egin dezagun errepasoa.

Mahaigain fisikoetatik birtualetara

Itzultzaileek deskribatu bezala egiten zuten lan, gutxi gorabehera, 1980ko hamarkadaren erdialdera arte. Hamarkada hartan, ordea, ordenagailu pertsonalak iritsi ziren gurera, eta laster egin zuten leku itzultzaile askoren lan-tresnen artean. Izan ere, ez da harritzekoa: badago aldea zirriborro-itxurako

koaderno-orrien gainean lan egitetik idazten dena pantailan beti garbi ikustera, esaldi berbera lauza-bost aldiz berridatzita ere.

Senez itzulpen-aldizkaria ere garai hartantxe sortu zen, 1984an, eta hasieratik izan da euskal itzultzaileen artean pil-pilean egon diren joera nagusien lekuko. Hari begiratuta ikus daiteke, adibidez, *ordenagailu* hitza 1985ean aipatu zela lehen aldiz,^[1] eta *konputagailu*, berriz, handik bi urtera,^[2] itzultzaile-lanetarako “tresna baliagarri” gisa. Hasieran ez zegoen edonoren eskura ordenagailua etxean izatea, baina urte gutxiren buruan bihurtu zen tresna baliagarria ez ezik (ia) ezinbestekoa ere.

Hitz azpimarratuak eta berehalako kontsultak

Pantailarako trantsizioa den-denek egina ez oraindik, eta zer da, eta segituan hasi ziren agertzen itzultzaileen lan-jarduna erabat aldatuko zuten beste baliabide batzuk: zuzentzaile ortografikoak

Xuxen zuzentzaile ortografikoaren lehen bertsioa, disketean. Iturria: Iñaki Alegria/Wikimedia Commons.

eta, haiekin bateratsu, hiztegi elektronikoak. *Xuxen* izan zen euskarazko lehenengo zuzentzaile ortografikoa,^[3] eta 1994an kaleratu zen, hasieran diskete-formatuan. Testugintzan aritzen den edozeinek ederki daki zenbateko laguntza ematen duten halakoek, arreta zertan jarri ohartarazten baitute oker idatzita egon litezkeen hitzak azpimarratuta. Baina *Xuxen*, gainera, ez zen edozein garaitan iritsi: bi hamarkada eta erdi besterik ez ziren euskara batua sortu zela, eta idazkera-arauak finkatzen ari ziren oraindik. Hortaz, bide aparta izan ziren itzultzaileen (eta beste hiztun askoren) artean arauok zabaltzen laguntzeko.

kararen corpus estatistikoa jarri zuen eskuragarri,^[6] UPV/EHUK *Ereduzko Prosa Gaur*,^[7] Elhuyarrek eta Ixa ikerketa-taldeak *ZT corpusa*^[8] eta *Corpeus*...^[9] Nolabait esateko, corpus kontsultagarriek aukera ematen diete itzultzaileei testu-bilduma handietan bilaketak egiteko eta, hala, hiztegi-sarreretan datozen adibideez gain beste asko ere ikusteko.

Milurteko-hasierarekin bateratsu sortutako baliabide gehiago ere aipa litezke, baina ekar ditza-gun beste bi, behintzat, errepaso labur honetara: *Itzul* posta-zerrenda^[10] eta *Euskalbar*.^[11] Lehen a EIZIE elkarteak sortu zuen 2004an, eta, berez,

The screenshot shows the Euskalbar 5.0 web application. The browser address bar displays the URL: `moz-extension://48537bde-4362-489f-946b-04a7b570d50f/konbinatua.html`. The page features a red header with the 'Euskalbar' logo and navigation links: 'Laguntza', 'Hobespenak', 'Baliabideak', 'Estatistikak', and 'Bertsioaren aldaketak'. The main content area is split into two columns. The left column, titled '5000 hiztegia', shows a search for 'tresna' with a list of 8 definitions. The right column, titled 'Elhuyar Hiztegia', shows a list of 4 definitions for 'tresna'.

Euskalbarren kontsulta baten adibidea, bi hiztegiren emaitzak batera erakutsita. Irudia: Uxoa Iñurrieta Urmeneta.

Hiztegiei dagokienez, berriz, *3000 Hiztegia*^[4] eta *Elhuyar hiztegi elektronikod*^[5] izan ziren CD formatuan agertzen lehenengoetarikook, 1996an biak. Kontsultak egiteko lana ikaragarri erraztu zen: paperean hiztegi-sarreraren arabera bakarrik bila zitekeena, orain, kategoria gramatikalaren, azpizarren eta beste zenbait ezaugarriren arabera bila zitekeen, ordura arte baino askoz ere azkarrago, eta orriak atzera-aurrera pasatzen ibili gabe.

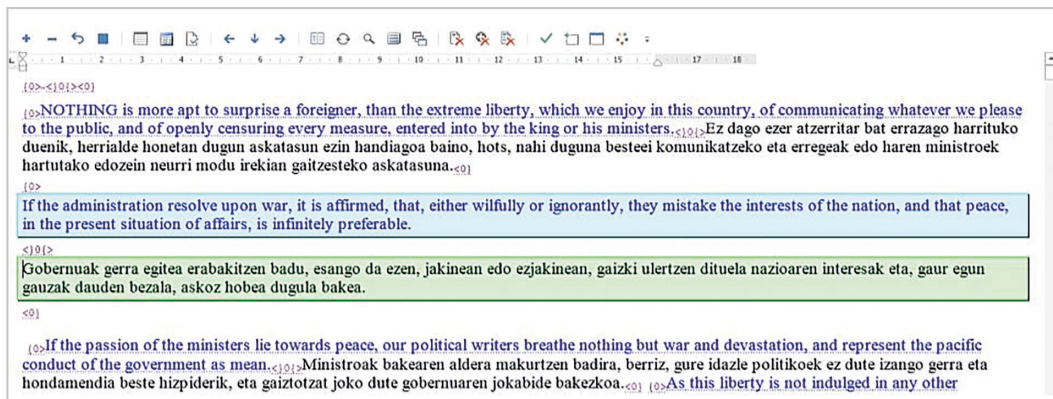
Sare bat, mundua luze-zabal

Dena dela, disketeen eta CDen boladak ez zuen luzaro iraun: milurteko berria iritsi aurretik, Internetek eztanda egin zuen, eta, denbora gutxian, huraxe bihurtu zen informazio-iturri asko eta askoren euskarri nagusi. Handik aurrera, zuzentzaileak eta hiztegiak ez ezik, bestelako hizkuntza-baliabideak ere agertzen hasi ziren; besteak beste, corpus kontsultagarriak. Euskaltzaindiak *XX. mendeko eus-*

nahiko teknologia sinplea du atzean; posta-zerrenda bat "besterik" ez da, azken batean... Ez da, hargatik, laguntza txikia itzultzaile-jendearentzat: zalantzaren bat ezin argitu badabiltza, hortxe dute foroa galdetzeko, eta segituan hasten da e-mail bidezko iritzi-trukea. *Euskalbar*, berriz, nabigatzailean instalatzeko gehigarri bat da, 2006an sortua, eta aukera ematen du hizkuntza-kontsultak aldi berean hainbat baliabidetan egiteko. Lehen bertsioan, lau hiztegitan egin zitezkeen bilaketak; baliabide berriak sortu ahala, ordea, gehigarriaren tentakuluak ere zabaltzen joan dira. Gaur egun, *Itzul* 900 harpidedun baino gehiago dauzka, eta *Euskalbar* 70 hizkuntza-baliabide baino gehiagotarako irispidea ematen du; ez dira zifra makalak, ezta?

Garunetik kanpoko memoriak...

Itzulpen-memoriak ere milurteko-aldaketaren garaian hasi ziren euskal itzultzaileen ordenagailuetan

Itzulpen-memoriak kudeatzeko software baten adibidea. Irudia: Uxoia Iñurrieta Urmeneta.

sartzen, eta, gaur egun, apenas dagoen halakoak erabiltzen ez dituen itzultzailerik. Labur azaltzeko, badira zenbait programa itzultzaileen lanak modu egituratuan gorde eta memoria bihurtzen dituztenak, bi hizkuntzetako testuak parez pare jarrita: itzulgaia segmentuz segmentu banatu (gutxi gorabehera, esaldiz esaldi), eta erabiltzaileak horietako bakoitza nola itzuli duen erregistratzen dute.

Baina ez hori bakarrik: gogoratzeaz gain, gogorarazi ere egiten dute. Izan ere, lanean aurrera egin ahala, norberak aurrez itzultitako testuetan bilatzen dute, eta, inoiz antzeko segmenturen bat itzuli dela ikusiz gero, orduko itzulpena erakusten dute iradokizun gisa.

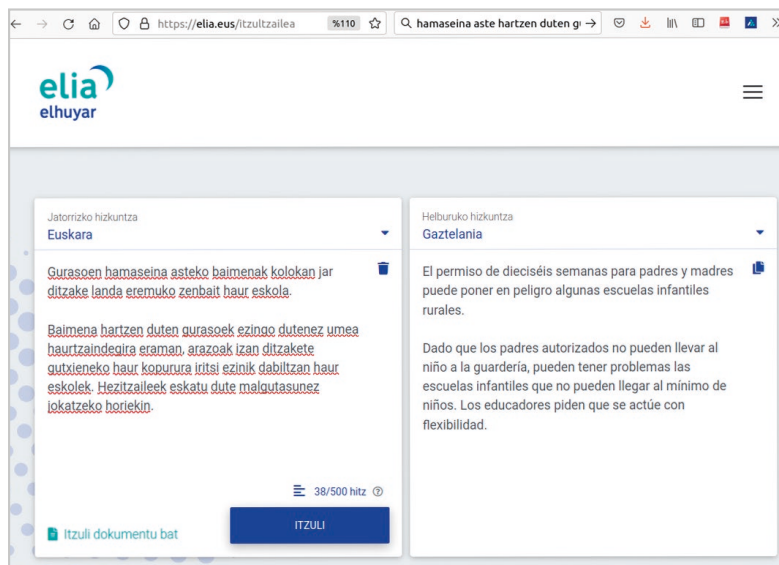
Oro har, itzulpen-memoriek (eta haiekin batera erabiltzen diren glosario eta abarrek) mesede egiten diote testu itzulien barne-koherentziari, eta, egitura zurrun eta errepikakor samarrak dauzkaten testuak itzultzen dituztenen larruan jarriz gero, erraz ulertzen da zergatik zabaldu diren hainbeste denbora gutxian. Hala ere, gezurretan ariko ginatke lan-mota guztietarako aproposak direla esango bagenu: poesia itzultzeko, adibidez, bistan da ez lukeela zentzu handirik testua zatika-zatika itzultzeak. Horregatik eta antzeko beste arrazoi batzuegatik, kritikak ere jaso izan dituzte; batez

ere, sormena mugatzen dutela, lehendik egindakoa ikusiz gero zaila izaten baita beste itzulpen posible batzuetan pentsatzea.

...eta pertsonatik kanpoko garunak

Eta bagatoz, pixkanaka, adimen artifizialaren aroa, gaurkora. Esan beharra dago itzultzaile automatikoez ez direla hain kontu berria dagoeneko (gaztelania-euskara hizkuntza-parerako lehena, *Matxin*,^[12] 2006an sortu zen), baina, euskararen kasuan, duela gutxira arte eskuragarri zeudenek ez zuten oso kalitate onik, eta ia pentsaezina zen halakoak inoiz lan-tresna izango zirenik gurean. 2018an, ordea, *Modela* sortu zen,^[13] euskarazko lehen itzultzaile neuronal, eta haren ondotik etorri dira gaur egungoak: besteak beste, *Elia*,^[14] *Itzul*^[15] eta *Batua*.^[16]

Ezin esan itzultzaile guztiak zaleak direnik (itzulpen-memoriei zenbaitek errezeloz begiratzen bazieta, itzultzaile automatikoei, zer esanik ez!), baina gero eta itzulpen-zerbitzu gehiagotan dauzkate hala-koak, gehienetan itzulpen-memoriak kudeatzeko tresnetan bertan integratuta: lehentasuna norberak aurretik itzultitako testuek izaten dute, baina, norberaren memorieta ez badago itzultzen ari denarekin bat datorren segmenturik, itzulpen automatikoa eskaintzen da iradokizun gisa.

Elia itzultzaile automatikoaren interfazea. Iturria: Elhuyar/Wikimedia Commons.

Baten batek pentsa lezake ea zertarako dagoen pertsona orduan, itzulpenak sistema automatiko batek sortzen badizkio... Baina, inork zalantzarik badu ere, argitu dezagun pertsonaren esku-hartzea ezinbestekoa dela oraindik ere itzulpen-prozesuan, eta izango dela, baldin eta azken testuak kalitate maila gorena izatea nahi badugu. Izan ere, erosoago lan egiteko balio dute, bai, baina zuzenketa-lana (edo, itzulpen automatikoaren kasuan esaten den bezala, *postedizioa*) zentzumen guztiak erabiliz egin beharreko lana da, emaitza natural samarren artean esanahi-aldaketek kamuflatuta ihes egin ez dezaten, testu osoko hizkera koherentea izan dadin eta, azken batean, itzultzaile-zuzentzaile profesional batek kontuan hartzen dituen ñabardura guztiak behar bezala gera daitezen.

Eta hemendik aurrera, zer?

Esanak esan, gauza bat, behintzat, argi dago: euskal itzultzaileen komunitateak ikaragarritzko aldaketak bizi izan ditu azken hamarkadotan, eta ederki jakin du garaian garaikora moldatzen. Hori bai, aldaketa horiek guztiak hoberako edo okerrerako izan ote diren... Tira, nori galdetzen zaion: hizkuntzarekin

jolastea maite dutenentzat, beharbada, mekaniko eta ez-gizatiar bihurtzen ariko da berez sormenetik asko duen lanbide bat; beste batzuek, berriz, buru-nekea gutxitzeko eta lanak errazteko aukerak ikusiko dituzte aurrerapen teknologikoetan.

Edozein kasutan, aldaketen abiadura ikusita, tentuz ibili beharko dugu aurrerantzean ere, sortzen zaizkigun aukerei etekina ateratzeko baina arriskuak ere gogoan hartzeko. Izan ere, gauza bat da lanbide baten parte diren zereginak denborarekin aldatzea, eta beste bat, oso bestelakoa, kontrolik gabeko iraultza bat ontzat ematea teknologia digitalenganako mira itsuz, aintzat hartu gabe zer ondorio izan ditzakeen horrek, lanbidean ez ezik, euskararen beraren bilakaeran; besteak beste, erabilera-ohituretan eta testuen kalitatean.

Zer esango ote luke Leizarragak burua altxatuko balu...? ●

[Bibliografia, webgunean](#)